

УДК 347.627.4

Т.С. КИРИЧЕНКО, канд. юрид. наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Ключові слова: сім'я, методологія, цивільно-правові, метод, шлюб

Сьогодні вже можна вважати усталеним серед науковців твердження щодо зміни модерного способу мислення на його постмодерний варіант [1–4]. Безумовно, глобальна інтелектуальна традиція детермінує і політико-правову сферу, визначає основні підходи до правосвідомості, формує власне юридичне мислення. Основною рисою постмодерної інтелектуальної традиції, що особливо виразно відчувається в Україні, слід вважати відмову від «монізму» та будь-яких проявів «духовного монополізму». Сучасні науковці вважають себе вільними від тотального панування, єдності та уніфікації. На часі розмаїття тенденцій, плюралізму та альтернатив.

У західному суспільстві сучасна правова реальність базується на ідеї ключової ролі суб'єкта в процесі пізнання, що ставить будь-яку правову теорію в залежність від особистості вченого. Як наслідок, закони наукового мислення часто не збігаються із законами логіки, а наукові методи стають проявом особистості науковця, наскрізь пронизаними принципом суб'єктивності. Правова реальність отримала орієнтацію на принцип плюралістичності, звернення до поліметодологізму [5, с.15]. П.М. Рабінович звертає увагу на плідний процес «роздержавлення» методології в юридичній науці, який демократизує юридичну думку, пошук істини, вивільняє, стимулює дослідницьку енергію, дозволяє більш повно і всебічно досягнути предмет дослідження [6, с.24].

За цих умов будь-які студії, а в нашому випадку це правові форми організації сімейного

життя чоловіка та жінки, потребують окремого висвітлення методологічних підходів, авторської позиції тощо. В умовах методичного плюралізму сучасному досліднику є з чого обирати інструментарій для своїх пошуків.

Отже, формуючи методологічну основу правового дослідження, ми виходили з того, що методологія є структурним утворенням, яке включає окремі складові рівні. Не зупиняючись на аналізі всіх можливих варіантів, зазначимо, що серед існуючих класифікацій методів наукового пізнання ми обрали трирівневий підхід. За цим підходом методи першого рівня охоплюють загальні принципи пізнання, а їх сукупність прийнято називати парадигмою; другий рівень об'єднує загальнонаукові методи, що мають міждисциплінарний характер; нарешті останній рівень вміщує власне спеціальні методи, безпосередньо спрямовані на отримання конкретних знань. Приблизники даної класифікації по-різному називають виокремлені рівні [7, с.13–17; 8, с.372–373; 9, с.167]; на наш погляд, найбільш вдалою є позиція О.Ф. Скаун, яка поділяє методи наукового пізнання на філософські, загальнонаукові і спеціально-правові. Такий поділ демонструє відмову від імперативного підходу; його автор також висловлює зауваження щодо умовності такого розмежування, оскільки з розвитком пізнання кожний науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу [10, с.31].

Отже, приступаючи до обрання парадигми, відразу зазначимо, що важко переоцінити значення філософського рівня для методології, бо саме він визначає гносеологічні принципи філософської доктрини як базові для аналізу правових явищ і такі, що утворюють спільність теоретичного підґрунтя наукових досліджень. Тому ми вирішили зупинитися на найбільш традиційному в юриспруденції (і цивілістиці зокрема), хоча і такому, що останнім часом піддається критиці, методі філософської матеріалістичної діалектики, який складається з набору принципів, призначених вести пізнання до розкриття суперечностей розвитку. Діалектика є сучасною за-

гальною теорією розвитку всього сущого, яка адекватно відображає його еволюцію у своїх законах, категоріях та принципах. Її основним предметом є сам розвиток, його найбільш загальні закони, що діють і виявляються в розвитку природи, суспільства і мислення. Усе що існує пізнається через розвиток, котрий розглядається як саморозвиток, породжений внутрішніми імпульсами й такий, що вміщує в собі не лише поступові зміни, тобто еволюцію, але й перерви поступовості, якісні стрибки, появу нового. Щодо юриспруденції, то даний метод вводить принцип суперечності в правову реальність як аналітичний інструмент, за допомогою якого реальність може бути описана в суперечностях, конфліктах, колізіях, що особливо актуально для дослідження сімейних відносин. Таким чином, діалектичний підхід полягає в пошуках джерела та рушійних сил його розвитку (закон взаємодії протилежностей); у поясненні механізмів розвитку (закон переходу кількісних змін у якісні); та у виявленні напрямку розвитку (закон заперечення).

Розставивши загальнофілософські акценти, варто зробити й певні застереження щодо системи загальнонаукових методів, яка, на наш погляд, є традиційною для юриспруденції й охоплює переважно методи формальної та діалектичної логіки. Це способи оброблення інформації, за допомогою яких можна робити висновки зі знань, отриманих завдяки використанню інших методів. Саме загальнонаукові методи становлять другий методологічний рівень. Виходячи з діалектичних засад вважаємо за доцільне застосувати парне подання використаних методів.

Першими з них слід назвати найбільш поширені методи аналізу та синтезу, за допомогою яких дослідник має можливість умовно поділити правові об'єкти на окремі складові частини, а в разі потреби – здійснити поєднання елементів у єдине ціле. Аналіз дозволив зафіксувати усі специфічні риси, що відрізняли частини одну від одної, а синтез виокремив те загальне, що поєднує частини в єдине ціле (що робить союз індивідів роди-

ною). У свою чергу аналіз, що передбачає здійснення синтезу, допомагає виокремити суттєве в цілому та побачити його глибинний зміст.

Наступна методологічна пара – методи індукції та дедукції нерозривно пов'язана між собою та обумовлена багатовіковою пізнавальною діяльністю людини, яка також базується на принципі єдності протилежностей (чим безумовно є сім'я). Саме індуктивний метод дозволяє за допомогою правового знання про частину елементів цілого зробити висновок про саме ціле. У межах індуктивного методу прийнято розрізняти методи єдиної подібності, єдиної розбіжності, об'єднаний метод подібності та розбіжності (що поєднує в собі два попередніх методи), метод супутніх змін та метод решт.

Як і індуктивний метод, дедукція застосовується в дослідженні для систематизації емпіричного матеріалу з метою більш точного та послідовного формулювання висновків, зроблених на підставі опрацювання цього сімейного досвіду. За допомогою дедукції пізнання правової дійсності досягалося завдяки використанню загальних наукових правосвідомлених положень для дослідження конкретних правових явищ як елемента цієї множини.

Методи сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного ми також використовували під час досліджень сімейних відносин. Процес пізнання зазвичай розпочинається з конкретних явищ, зовнішніх ознак, властивостей та зв'язків, поступово просуваючись до узагальнених уявлень, теоретичних положень, тобто до наукових абстракцій. Під час такого абстрагування відбувається зміщення уваги з менш значущих властивостей та ознак досліджуваного об'єкта й зосередження на більш суттєвих аспектах і властивостях даного об'єкта. Оскільки конкретне (тобто реальні процеси, що відбуваються в суспільстві, в сім'ї) є сукупністю багатьох властивостей, аспектів, внутрішніх та зовнішніх зв'язків і відносин, його неможливо пізнати у всіх його проявах, залишаючись на рівні чуттєвого сприйняття, тому й

виникає потреба в теоретичному осмисленні конкретного за допомогою сходження до абстрактного.

Проте формування наукових абстракцій та загальних теоретичних положень є не самоціллю пізнання, а засобом більш розвинутого пізнання конкретного, тому майже завжди існує потреба в подальшому русі від абстрактного до конкретного. Отримане на даному етапі знання про конкретне є якісно іншим порівняно з тим, яке було отримане на етапі чуттєвого пізнання, бо логічно-конкретне є теоретично відновленим у свідомості конкретним у всьому багатстві його змісту. Воно вміщує в собі вже не лише чуттєве сприйняття, але й те приховане, що недоступне чуттєвому сприйняттю, – суттєве, закономірне, з'ясоване лише за допомогою теоретичних абстракцій.

Саме представлена методологічна пара дозволяє сформувати відповідний категоріальний апарат. Однак слід зазначити, що окремо вищенаведені загальнонаукові методи застосовуються рідко, частіше використовується поєднання цих методів, а також визначаються напрями використання спеціально-наукових методів. Так, методи аналізу та індукції об'єднуються в аналітично-індуктивний метод та супроводжуються застосуванням методу сходження від абстрактного до конкретного. У свою чергу метод сходження від конкретного до абстрактного має свій прояв у синтетично-дедуктивному методі. Слід, проте, враховувати й наступні особливості застосування цих загальнонаукових методів, а саме: на відміну від методів сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного, що оперують науковими абстракціями, методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції мають справу переважно з конкретними правовими явищами.

Використання структурно-функціонального методу дозволило виходячи зі структури системи шлюбних відносин встановити функціональні особливості окремих складових цієї системи. Цей же метод застосовувався і при дослідженні джерел права та дозволив виокремити окремі рівні законодавства, що регу-

лювали суспільні відносини у сфері сімейного життя.

У свою чергу проблемно-хронологічний метод надав можливість дослідити проблеми становлення та розвитку того сегмента правових відносин, який у суспільстві належить сім'ї, а також розбудови законодавства в галузі сімейного права відповідно до хронологічного порядку.

Переходячи до спеціального методологічного рівня, відзначимо, що ще за римських часів право сприймалося як розумне та раціональне утворення – *ratio scripta* [11, с.16–17]. Відтак головний методологічний засновок обумовлює дослідження цивільно-правових відносин як раціонального процесу, що у свою чергу приводить до пошуку балансу між інтересами індивіда та суспільства [12, с.30]. Саме тому юридична методологія повинна сприяти створенню такого інструментарію, який дозволив би відділити раціональне від його протилежності. У цьому сенсі компаративістика, що використовує як синхронічний, так і діахронічний методи, стає одним із провідних методів цивілістики [13, с.8–9]. Саме цей метод дозволяє не тільки сформулювати проблему та визначити підходи до її вирішення, але й створити раціональну правову конструкцію, оскільки компаративістське дослідження розглядає низку правових конструкцій та дає можливість обрати з них найбільш адекватну.

Сімейне право тісно пов'язане з цивільним правом і процесом, а сімейні правовідносини безпосередньо пов'язані з такими проблемами, як спільна власність, спадкування, житлові права тощо, вирішити які можна лише шляхом проведення комплексного дослідження. За таких обставин не можливо було оминати метод комплексного дослідження, який передбачає використання відомостей не тільки інших, вже згаданих правових наук, але й інших областей знань.

Суспільне життя, до речі, як і сімейне, у всіх його проявах є безупинним динамічним процесом, що підтверджують результати використання історико-генетичного методу. Проте це не лише перебіг подій, а зміна одних

якісних станів іншими, які мають свої суттєво відмінні стадії [14, с.176]. Тому пізнання правових явищ у їх історичній ретроспективі, розкриття їх сутності і вимагає виявлення того єдиного, що притаманне багатоманітності тих чи інших сполучень індивідуального, і саме цьому покликаний слугувати метод історико-типологічного аналізу. Саме за допомогою даного методу нами здійснено типологізацію об'єктів, виявлено загальне в просторово-одичному, виокремлено стадіально-однорідне в безперервно-часовому. Це стосується й питань сімейного життя.

Проте провідне місце серед спеціально-наукових методів у дослідженні посідає формально-догматичний метод (іноді його називають логічно-юридичним або спеціально-юридичним). Менш ніж за двадцять років в Україні була напрацьована численна кількість законодавчих та підзаконних нормативних актів, що регулюють питання утворення та функціонування сім'ї тощо. Тому саме прийоми формально-догматичного методу – класифікації та систематизації – дозволили дослідити сукупність правових норм, що регулюють сімейні правовідносини. Окремі дослідники, застосовуючи формально-догматичний метод, пропонують розглядати норму права в трьох аспектах: якою норма є в законі; чи застосовна вона в такому вигляді у життєвій ситуації; якою вона повинна бути в ідеалі [15, с.22], – проте в нашому випадку увага переважно приділялась першим двом аспектам цього підходу. Встановлюючи зв'язки між окремими нормами, що регулюють сімейні правовідносини, ми враховували сутність і значення не лише нормативних актів, що містили ці норми, а й законодавство інших галузей права. Пов'язаність цього методу з правилами логіки та мови [10, с.33] сприяло з'ясуванню текстового значення нормативних приписів та виявленню сутності цих норм, він дозволив витлумачити як значення окремих слів-термінів, так і категорій-словосполучень.

Для з'ясування внутрішнього змісту тексту правових документів, адекватного використання термінів, тлумачення дій, учинків учасників

сімейних правовідносин, інтерпретації наукових дискусій, що ведуться у засобах масової інформації, використовується герменевтичний, або, як ще його називають, пізнавально-процедурний метод. На відміну від природничих наук, гуманітарні, й зокрема юриспруденція, користуються нестрогими мовами, побудованими на базі звичайної мови, що передбачає не тільки різне тлумачення одного тексту, а й виникнення нових значень, що не закладались автором тексту [16, с.65]. Отже, діалогічність є не просто рисою, а суттєвою характеристикою правової науки. «Мистецтво розуміння» спрямоване на здолання дистанції, що відділяє інтерпретатора від чужого для нього тексту, на спробу поставити його на один культурний рівень з автором тексту, подолати змістову роз'єднаність. Саме в цьому контексті застосовується герменевтичний метод.

Як бачимо із наведеного, неможливо лише одним методом охопити предмет задекларованого дослідження – сімейні правовідносини – у всій повноті; лише їх сукупність, яка утворює методологічну основу, дозволяє вирішити поставлені перед дослідником завдання. У зв'язку з цим насамкінець зазначимо, що, формуючи власну методологію, ми намагалися залучати і знання напрацьовані філософською думкою в епоху постмодерну, які, на жаль, і сьогодні залишаються недостатньо актуалізованими в цивільно-правових дослідженнях взагалі та сімейних зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янець В. С. Філософський постмодерн / В. С. Лук'янець, О. М. Соболев. – К. : Арбіс, 1998. – 352 с.
2. Ивин А. А. Интеллектуальный консенсус эпохи / А. А. Ивин // Познание в социальном контексте : сб. ст. – М. : Ин-т философии РАН, 1994. – 174 с.
3. Пантин В. И. Ритм общественного развития и переход к постмодерну / В. И. Пантин // Вопросы философии. – 1998. – № 7. – С. 3–9.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования.

- ния / Д. Белл ; пер. В. Л. Иноземцев. – М. : Academia, 1999. – 205 с.
5. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении / А. И. Демидов // Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 14–22.
6. Рабінович П. М. Наука філософія права: до характеристики предмета й методології / П. М. Рабінович // Проблеми філософії права. Т. 1. – К. ; Чернівці : Рута, 2003. – С. 22–26.
7. Мухаев Р. Т. Теория государства и права : учеб. [для вузов] / Р. Т. Мухаев. – М. : ПРИОР, 2001. – С. 13–17.
8. Введение в философию : в 2 ч. Ч. 2. / И. Т. Фролов, Э. А. Араб-Оглы, Г. С. Арефьева и др. – М. : Политиздат, 1990. – С. 372–373.
9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-е зі змін. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
10. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2007. – 840 с.
11. Покровский И. А. Римское право / И. А. Покровский ; [вступ. ст., пер. с лат., науч. ред. и коммент. А. Д. Рудокваса]. – СПб. : Летний Сад ; Нева, 1999. – 560 с.
12. Хвостов В. М. Система римского права / В. М. Хвостов. – М. : Спартак, 1996. – 522 с.
13. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. Т. 1. Основы / К. Цвайгерт, Х. Кетц ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 480 с.
14. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М. : Наука, 2003. – 486 с.
15. Бельский К. С. Финансовое право / К. С. Бельский. – М. : Юрист, 1994. – 208 с.
16. Коршунов А. М. Диалектика социального познания / А. М. Коршунов, В. В. Мантанов. – М. : Политиздат, 1988. – 383 с.

Кириченко Т. С. Методологія цивільно-правового дослідження сімейних правовідносин / Т. С. Кириченко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 397–401 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13ktcdcp.pdf>

Розглянуто проблеми методології цивільно-правового дослідження, зокрема інтегративному підходу в умовах методологічного плюралізму, а також класифікації методів цивільно-правового пізнання.

Кириченко Т.С. Методология гражданско-правового исследования семейных правоотношений

Рассмотрены проблемы методологии гражданско-правового исследования, в частности интегративному подходу в условиях методологического плюрализма, а также классификации методов гражданско-правового познания.

Kirichenko T.S. The Methodology of the Study of Civil-Law Family Relationships

The problems in methodology of civil and law research is devoted. It is devoted to the integrative method in the conditions of methodological pluralism and also to the classification of methods in civil and law knowledge.